

УДК 327.5(55)

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-144-152

**Р. А. Дудка**

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

## **Ісламська республіка Іран в сучасній системі міжнародних відносин**

*У статті розглядаються міжнародні відносини Ірану на сучасному етапі. Автор нагадує передісторію республіки, деякі досягнення "арабської революції", а також показує стосунки Ісламської республіки з впливовими та сусідніми державами. Підкреслюється той факт, що це унікальна держава, яка змогла сьогодні поєднати відданість традиційним цінностям з елементами демократії. Хоча держава перебувала довгий час під значними санкціями, проте змогла налагодити стосунки з сильними державами: Росією, Китаєм та сусідніми Вірменією й Азербайджаном. Також в статті розглядаються етапи підписання СВПД (Спільний всеохоплюючий план дій) по ядерній програмі Ірану, підкреслюючи роль Ради безпеки ООН у вирішенні цієї проблеми. На жаль, традиційно сьогодні залишаються протиріччя з Ізраїлем та США. Особливо погіршали стосунки з США за президента Д. Трампа. Досить складними сьогодні є взаємовідносини з Туреччиною. Після катастрофи з українським літаком у січні 2020 р. також стали напруженими стосунки з Україною, хоча до цього чітко простежувались позитивні тенденції. **Ключові слова:** Іран, іслам, міжнародні відносини, США, Росія, ядерна програма.*

**Актуальність теми.** На сьогодні ситуація в зовнішніх стосунках Ірану є дуже напруженою. Керівництво держави надзвичайно зацікавлене в тому, щоб обмежити вплив США в Центральній Азії і на Близькому Сході, тому намагається шукати підтримки міжнародних партнерів у цьому питанні. США, в свою чергу, прагнуть повернути колишній вплив в Ірані, всіляко намагаються його ослабити та привести до влади проамериканське керівництво. Складною проблемою знову постає ядерна програма Ірану та його енергетичні ресурси. Всі ці та інші чинники загострюють ситуацію не лише у самій республіці, а і в регіоні Близького та Середнього Сходу, тому дане питання потребує всебічного вивчення.

**Історіографія проблеми.** У роботі використано дослідження українських авторів: О. Маначинського "Іран: в епіцентрі бурі: геополітика" та Т. Лахманюк "Україна та ісламська республіка Іран: шляхи співробітництва", де особливо детально розглядаються відносини Ірану

та України, а також російського автора Ф. Лук'янова "Российско-иранские отношения – сложный и комплексный феномен" та інші електронні ресурси. Джерельна база включає доповіді Генерального директора МАГАТЕ та резолюції Ради Безпеки ООН.

**Мета статті:** розглянути взаємовідносини незалежної республіки Іран з сильними державами світу та найближчими сусідами; виявити проблемні моменти та окреслити подальшу перспективу розвитку регіону.

**Виклад основного матеріалу.** Іран – держава з давньою та багатою історією. Саме іранці першими утворили у VI ст. до н. е. найбільшу імперію в стародавньому світі – Ахеменідів, яка проіснувала до IV ст. до н. е. Основою конституції сучасного Ірану, де 99 % населення сповідують іслам, є Коран, і на його нормах базуються законотворчість та правосуддя в державі. Вищим керівником країни є духовний лідер – рахбар, якого обирає на довічне правління Рада експертів. Разом з елітним військово-політичним об'єднанням (Корпус вартових ісламської революції) духовний лідер визначає загальний напрямок розвитку держави, контролює ЗМІ, військові і розвідувальні служби, поліцію, мораль, частину фінансових ресурсів країни і затверджує кандидатуру президента. Таким чином, релігія відіграє провідну роль у державі. Слід наголосити, що в основному в державі переважають саме мусульмани-шиїти, тому вони, в першу чергу, підтримують дружні зв'язки з шиїтськими державами (Сирія). Однак неоднозначні на сьогодні відносини з Іраком (60 % шиїти) та досить проблемні стосунки з іншими сусідами. Держава може похвалитися суттєвими здобутками після революції 1979 р., але і має багато негараздів. Наприклад, Іран посідає чемпіоном за темпами збільшення числа наукових публікацій серед країн азійського регіону. Найбільший відсоток статей іранські вчені написали в галузі неорганічної хімії, ядерної хімії та фізики, фізики елементарних частинок та ядерної енергетики. [2] Іран посідає друге місце в світі за запасами газу і четверте – за запасами нафти, має великі поклади залізних руд, тому він є привабливим для багатьох держав та інвесторів.

В кінці XX ст. Іран захопився ідеєю "експорту ісламської революції" в сусідні держави, тому мав військові конфлікти з Іраком та іншими сусідами. Сьогодні в зовнішній політиці Іран віддає частіше перевагу посередницьким функціям: так, у вірмено-азербайджанському конфлікті та в громадянській війні Таджикистану він домагався рівного балансу конфліктуючих сторін [9, с. 396]. Іран та Туреччина змагаються за Азербайджан, який історично ближче до Ірану. З Росією вони конкуренти за вплив на Вірменію. Взаємна неприязнь до турків

робить Іран та Вірменію геополітичними союзниками. За посередництва Росії в травні 2004 р. Іран підписав з Вірменією договір про постачання газу в цю країну на ТЕС в місто Раздан, оскільки через нестабільну ситуацію, пов'язану з "Революцією троянд" в Грузії, Росія не могла гарантувати безперебійні постачання газу до Вірменії. Проте "Газпром", що володіє блок-пакетом акцій "Армросгазпрому", дещо обмежує постачання з Ірану.

Відносини між Іраном та Іраком часто змінюються. Після затяжної війни з Іраком (1980–1988 рр.) обидві держави були виснажені і надовго залишалися у напруженні. Стосунки ускладнилися після передачі американцями влади в Іраку тимчасовому уряду в середині 2004 р., тоді Тегеран відмовився визнати нову владу, а міністр оборони Іраку в інтерв'ю звинуватив Іран в прямому втручанні у внутрішні справи Іраку. На нинішньому етапі відносини потеплишали.

Складні стосунки республіки з сусідами по Перській затоці через окупацію Іраном у 1971 р. за підтримки США трьох островів ОАЕ та вплив на шіїтські меншини в державах.

Традиційно Іран та Росія були геополітичними партнерами, з невеликими перервами. За підсумками 2005 р. Росія стала сьомим за значущістю торговим партнером Ірану, оскільки більше 5 % іранського експорту припадає саме на Росію. Товарообіг між країнами вперше перевищив мільярд доларів. Через зростання напруженості у відносинах із Заходом, в першу чергу, з США, Іран шукає підтримку на боці Росії. Щоб обмежити вплив США в Центральній Азії і на Близькому Сході, президент Ірану Махмуд Ахмадінежад організував переговори про вступ Ірану до Шанхайської Організації Співпраці (ШОС), і в 2005 за ініціативою Росії йому був наданий статус спостерігача. Зближення Ірану та ШОС вважається найбільшим дипломатичним успіхом країни з часу Ісламської революції. РФ допомагає зводити атомну станцію в Бушері через відмову початкового будівничого – Німеччини. З економічної точки зору цей проєкт вигідний для обох держав.

Росія також налагоджує з Іраном співпрацю у військовій сфері. Так, були підписані контракти на постачання й обслуговування озброєння: танків Т-72, БМП, літаків, ракет. Однак під тиском Сполучених Штатів в 1995 р. РФ заморозила постачання Ірану військової техніки. Сьогодні Іран і Росія поновили військово-технічну співпрацю. Разом вони допомагають Сирії знищити ІДІЛ. Іранська ядерна програма постійно створює проблеми у відносинах Росії і США. Росія також захищає контракти з Іраном від міжнародних санкцій. США часто ініціюють в Раді Безпеки ООН розгляд резолюцій по "іранському

атомному досьє", які в початковому варіанті містять погрози санкцій і застосування військової сили, але після дебатів з Росією і коректування їх ухвалення вже фактично малозначуще [5].

Довга історія була з вирішенням питання по ядерній програмі ІРІ. Тегеран погодився співпрацювати з МАГАТЕ та приєднався до Додаткового протоколу угоди про гарантії, згідно з яким інспектори Агентства отримали можливість здійснювати перевірки на ядерних об'єктах держави. У 2003 р. розпочалися неформальні контакти між Іраном та "євротрійкою" у складі Великобританії, Франції та Німеччини. Вони завершилися підписанням 15 листопада 2004 р. Паризької угоди, за якою Іран, на добровільній основі, брав на себе зобов'язання призупинити збагачення урану та радіохімічне напрацювання плутонію з відпрацьованого ядерного палива. Після цього потеплішали стосунки з США, і держсекретар США Кондоліза Райс пообіцяла сприяти вступу Ірану до Світової організації торгівлі та зняти ембарго на постачання запчастин до цивільних літаків американського виробництва, якщо Тегеран повністю відмовиться від збагачення урану. Було гарантовано постійну присутність інспекторів МАГАТЕ на обох ядерних об'єктах. За ці поступки влада Ісламської Республіки отримувала певні гарантії на постачання країнами-членами ЄС реактора для АЕС, реакторного палива як альтернативи власному виробництву та забезпечення більшого доступу на ринки ЄС для іранських товарів. Проте дипломати "євротрійки" відхилили іранські пропозиції, і 8 серпня 2005 р. ісламське керівництво призупинило односторонній мораторій на збагачення урану. У відповідь ЄС підтримує ідею перенесення ядерного питання до Ради Безпеки ООН. У підсумку РБ ООН прийняла кілька резолюцій, в яких вимагала від Ірану призупинити діяльність, пов'язану зі збагаченням і переробкою ядерного палива, а також будівництво дослідницького реактора на важкій воді та накладала відповідні санкції на Ісламську Республіку [7, с. 7]. 21 вересня 2009 р. у листі до МАГАТЕ Іран повідомив про будівництво нової експериментальної установки зі збагачення урану у Фордо. 17 травня 2010 р. у Тегерані відбулись переговори між Іраном, Туреччиною та Бразилією, за результатами яких ісламське керівництво погодилося збагачувати уран до 3,5 %; на території Туреччини обміняти його на уран, збагачений до 20 % з метою використання в тегеранському дослідницькому реакторі. Однак незабаром міністр закордонних справ ІРІ М. Моттакі заявив, що країна не відмовиться від програми збагачення урану на своїй території.

21–22 січня 2011 р. у Стамбулі відкрились переговори у форматі "Іран – група 5+1". Тегеран наполягав на визнанні його права на збагачення урану та готовності країн "шістки" відмовитися від санкцій.

22 листопада США, Великобританія та Канада прийняли новий пакет санкцій, за якими розривалися всі фінансові зв'язки з Центральним банком Ірану та заморожувалися його активи у зазначених країнах.

Після довгих перемовин 15 липня 2015 р. між Іраном та США, Францією, Великобританією, Німеччиною, Китаєм та Росією була на решті досягнута домовленість (СВПД) по іранській ядерній програмі: Іран відмовлявся від воєнного атома, допускав інспекторів МАГАТЕ, у відповідь з Ірану знімалися санкції. Дійсно, МАГАТЕ після цього не виявляло ніяких порушень з боку Ірану. І в країну линули багато кампаній з Європи для інвестувань та спільного бізнесу (Французька Total підписала контракт на 2 млрд дол на розробку газових сховищ Парсу, Renault на 780 млн дол на виробництво автомобілів, німецький концерн Siemens – 3 млрд на розвиток інфраструктури тощо). Тому заява Д. Трампа про вихід з СВПД була ударом для інвесторів. У відповідь Трампу Єврокомісія запустила 18 травня 2019 р. спеціальний процес для блокування американських санкцій щодо Ірану. Низка лідерів Європи (н-д, міністр економіки та фінансів Франції Ле Мер) зробили ряд гучних заяв проти антиіранської політики США, а Великобританія, Франція та Німеччина відмовились розірвати домовленості з Іраном.

У травні 2018 року у відповідь на нібито загрозу з боку іранського режиму президент США Дональд Трамп оголосив про розробку нової стратегії протидії його деструктивній діяльності. Були запущені в хід різноманітні політтехнології, в результаті яких у десятках міст Ірану 16 листопада 2019 р. відбулися масові акції протесту проти нормування продажу бензину і підвищення цін на нього. Під час протестів сталися сутички демонстрантів з правоохоронцями. У низці міст поліція застосувала сльозогінний газ проти демонстрантів.

Ще більше загострилась ситуація на Близькому Сході після атаки іракських демонстрантів на посольство США у Багдаді. Вашингтон звинуватив Іран в організації безладів і атаці на посольство. Хоча Іран заперечив звинувачення, 2 січня 2020 року США завдали ракетного удару в районі багдадського аеропорту. Тоді загинув генерал елітного іранського спецназу Касем Сулеймані, народний герой, улюбленець іранців. Крім нього, загинули ще десять людей, в тому числі заступник глави шиїтського ополчення Іраку Абу Махді аль-Мухандіс.

У Пентагоні заявили, що удар був санкціонований особисто президентом США Дональдом Трампом, який назвав убитого іранського генерала Касема Сулеймані терористом номер один у світі. Загиблого генерала у Вашингтоні вважають причетним до атак на бази коаліції і американське посольство у Багдаді. А колишній співробітник ЦРУ Д. Магуайр у 2013 р. назвав Сулеймані найбільш впливовою фігурою

на Близькому Сході. Джерела відзначають великий внесок іранського генерала в боротьбу з терористичними угрупованнями на території Сирії та Іраку, особливо в боротьбі проти ІДІЛ.

Після цього порушення міжнародного права США верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї і президент Хасан Роухані заявили, що будуть мстити, а парламент Ірану одногосно прийняв законопроект, згідно з яким армія США і Пентагон, в свою чергу, визнаються терористичними організаціями.

5 січня стало відомо, що США почали перекидати близько трьох тисяч військових зі складу 82-ї повітряно-десантної дивізії в Кувейт на тлі зростаючої напруги з Іраном. Тоді парламент Іраку прийняв резолюцію, в якій відновив державну монополію на зброю та припиняв присутність будь-яких іноземних військ на своїй території. Міжнародна антитерористична коаліція, яку очолює США, заявила про те, що тимчасово зупиняє військову операцію в Іраку.

8 січня 2020 року військову базу США Айн аль-Асад та базу коаліції біля міста Ербіль в Іраку атакували ракетами з території Ірану. За деякими даними, внаслідок атаки загинули 80 американських та британських солдат. Корпус вартових ісламської революції заявив, що цей удар був помстою за вбивство американцями іранського генерала Касема Сулеймані. В Ірані пройшли багатотисячні акції жалоби за загиблим генералом.

Того ж дня в Ірані було помилково збито пасажирський український літак, загинуло 179 осіб. У відповідь на ці помилки іранських військових 12 січня 2020 р. відбулися протести молоді поблизу двох університетів. У рамках мітингів відбулися жалобні заходи через загибель 179 пасажирів та членів екіпажу лайнера авіакомпанії "Міжнародні авіалінії України". Протестувальники вимагали відставки високопосадовців.

Донедавна між Україною та Іраном були партнерські стосунки, згідно з Декларацією про принципи дружнього співробітництва від 26 квітня 1992 р. Проте співробітництво між країнами суттєво ускладнювалось тиском на Україну з боку США. Відмова нашої держави від участі у Бушерському контракті, яка відбулася після візиту до Києва американського держсекретаря М. Олбрайт у березні 1998 р., призвела до втрати державою мільйонних контрактів.

Пізніше було підписано договір про торговельно-економічне співробітництво на 2003–2007 рр. під час офіційного візиту президента ІПІ С. М. Хатамі в Україну у жовтні 2002 р. Ісламська Республіка Іран є одним з основних торгово-економічних партнерів України в світі. У 2009 р. він посів 11-те місце серед країн світу та 4-те місце серед країн Азії за обсягами українського експорту, а частка постачань до

іранського ринку в загальному обсязі експорту склала 1,9 %. При цьому за розміром позитивного сальдо у зовнішній торгівлі України (722, 627 млн дол США) Іран в 2009 р. зайняв 3-тє місце серед країн світу (після Туреччини і Єгипту) [4].

У 2010 р. обсяг загального товарообігу між Україною та Іраном склав 1080,656 млн дол. Зокрема, розвивається співпраця у галузі виробництва авіаційних двигунів компанією "Мотор-Січ" і Компанією авіаційної промисловості Ірану; існує угода між Ісфаханським металургійним комбінатом, об'єднанням "Гаєм-ор-Реза" і компанією "Азовімпекс" про поставки коксівного устаткування до Ірану; виготовляють та ремонтують в Ірані газові компресори [4].

Однак після знищення українського літака у січні стосунки між державами зіпсовано надовго.

**Висновок.** ІРІ намагається проводити самостійну політику, зберігати свою ідентичність та незалежність, хоча це дається їй нелегко. Дослідники вважають, що сьогодні Іран позбувся іноземного впливу і маніпуляцій. З окремими сусідніми державами у нього склалися партнерські стосунки. Особливо тісні контакти спостерігаються з Росією, Сирією та Туреччиною. Між ними склався певний тип взаємозалежності, тому що ці держави не можуть реалізувати свої плани без підтримки іншої сторони.

Тиск на Іран з боку США був завжди і залишатиметься. Тегеран періодично обкладався жорстокими санкціями. США і далі намагатиметься протистояти всім ініціативам з боку Ірану. Багато чого залежатиме від того, як поведуть себе в цьому питанні європейські держави і Росія, яка сьогодні є найавторитетнішим гравцем на Близькому Сході. Посилення напруги в регіоні також матиме і для неї негативні наслідки. Невідомо, як будуть розвиватись в подальшому відносини між Іраном та Україною. Поки що покращення важко прогнозувати. Загалом ситуація навколо Ірану залишається складною та непрогнозованою.

### Література

1. Ахмедов В. М., Кулагин Л. М. Іран виходит из изоляции. Москва: Институт востоковедения РАН, 2002. 149 с.

2. Іран став найбільш швидкозростаючою науковою державою. URL: <https://islam.in.ua/ua/novini-u-sviti/iran-stav-naybilsh-shvidkozrostayuchoyu-naukovoyu-derzhavoyu>

3. Калядин А. Ядерный вызов Ирана в ракурсе Совета Безопасности ООН. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 12. С. 51–57.

4. Лахманюк Т. Україна та Ісламська Республіка Іран: шляхи співробітництва. URL: <http://uk.x-pdf.ru/6tehnicieskie/247924-1-islamska-respublika-iran->

shlyahi-spivrobitnictva-statti-proanalizovano-dogovimo-pravovu-bazu-ukrainsko-iranskih.php

5. Лукьянов Ф. Российско-иранские отношения – сложный и комплексный феномен. URL: <https://rg.ru/2019/06/19/lukianov-rossijsko-iranskie-otnosheniia-slozhnyj-i-kompleksnyj-fenomen.html>

6. Маначинский О. Иран: в эпицентре бури: Геополитика. *Политика і час*. 2006. № 5. С. 9–14.

7. Осуществление соглашения о гарантиях в связи с ДНЯО в Исламской Республике Иран: резолюция, принятая 24 сентября 2005 года / Совет управляющих МАГАТЕ. URL: [http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/Russian/gov2005-77\\_rus.pdf](http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/Russian/gov2005-77_rus.pdf)

8. Осуществление Соглашения о гарантиях в связи с ДНЯО в Исламской Республике Иран. Доклад Генерального директора от 28 апреля 2006 г. Совет управляющих МАГАТЕ. URL: [http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/Russian/gov2006-27\\_rus.pdf](http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/Russian/gov2006-27_rus.pdf).

9. Рудич Ф. М. Політологія. Київ: Либідь, 2005. 478 с.

10. Шахназарян Д. Можливі військові дії проти Ірану, Турецьке вторгнення в Сирію і Нагорно-Карабаський конфлікт. *Чорноморська безпека*. Аналітичний часопис. 2019. № 4 (36). С. 57–61.

## References

1. Ahmedov, V. M, Kulagin, L. M (2002). *Iran vyhodit iz izolyacii*. Moskva; Institut vostokovedeniya RAN. [in Russian].

2. *Iran stav naibilsh shvydkozrostaiuchoiu naukoivoiu dezhavoiu*. [Iran has become the fastest growing scientific power] <https://islam.in.ua/ua/novini-uvsviti/iran-stav-naybilsh-shvydkozrostayuchoyu-naukovoyu-derzhavoyu>.

3. Kalyadin, A. (2008). Yadernyj vyzov Irana v rukurse Soveta Bezopasnosti – [Iran's nuclear challenge from the perspective of the Security Council] [Tekst]OON. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*. (12), 51–57.ian] [in Russian].

4. Lakhmaniuk T. Ukraina ta islamska respublika Iran: shliakhy spivrobitnytsva. [Ukraine and the Islamic Republic of Iran: Ways of Cooperation]<http://uk.x-pdf.ru/6tehnicieskie/247924-1-islamska-respublika-iran-shlyahi-spivrobitnictva-statti-proanalizovano-dogovimo-pravovu-bazu-ukrainsko-iranskih.php>

5. Luk'yanov F. *Rossijsko-iranskie otnosheniya – slozhnyj i kompleksnyj fenomen*. [Russian-Iranian relations are a difficult and complex phenomenon] <https://rg.ru/2019/06/19/lukianov-rossijsko-iranskie-otnosheniia-slozhnyj-i-kompleksnyj-fenomen.html> [in Russian].

6. Manachynskiy, O. (2006). Iran: v epitsentri buri: Heopolityka. [Iran: in the epicenter of the storm: Geopolitics.] *Polityka i chas – Politics and time*. (5), 9–14.

7. Osushchestvlenie soglasheniya o garantiyah v svyazi s DNYAO v Islamskoj Respublike Iran: rezolyuciya, prinyataya 24 sentyabrya 2005 goda. [Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran: resolution adopted on 24 September 2005] Совет управляющих МАГАТЕ. URL: [http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/Russian/gov2005-77\\_rus.pdf](http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/Russian/gov2005-77_rus.pdf) [in Russian].



8. Osushchestvlenie Soglasheniya o garantiyah v svyazi s DNYAO v Islamskoj Respublike Iran. Doklad General'nogo direktora ot 28 aprelya 2006g. [Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran. Report of the Director General of April 28, 2006] Sovet upravlyayushchih MAGATE. URL: [http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/Russian/gov2006-27\\_rus.pdf](http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/Russian/gov2006-27_rus.pdf) [in Russian].

9. Rudych, F. M. (2005) *Politohiia*. [Politology] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

10. Shakhnazarian, D. (2019). Mozhlyvi viiskovi dii proty Iranu, Turetske vtorhnennia v Syrii i Nahorno-Karabaskyi konflikt. [Possible military action against Iran, Turkish invasion of Syria and Nagorno-Karabakh conflict] Chornomorska bezpeka. Analitychnyi chasopys № 4(36), 57–61 [in Ukrainian].

#### R. A. Dudka

Associate Professor, Department of World History and international relations,  
Nizhyn Mykola Gogol State University

#### Islamic Republic of Iran in the modern system of international relations

*The article examines Iran's international relations at the present stage. The author recalls the background of the republic, some of the achievements of the "Arab Revolution", and also shows the relations of the Islamic republic with influential and neighboring countries. It emphasizes the fact that it is a unique country that has been able to combine a commitment to traditional values with elements of democracy today. Although the country has been under considerable sanctions for a long time, it has been able to establish relations with strong countries: Russia, China, and neighboring Armenia and Azerbaijan. Also, the article discusses the steps of signing a Joint Comprehensive Plan of Action on Iran's nuclear program, emphasizing the role of the UN Security Council in addressing this. Unfortunately, today traditionally there are still contradictions with Israel and the USA. Relations with the United States under President D. Trump have been particularly deteriorating. Relations with Turkey are quite complicated today. After the crash with the Ukrainian plane in January 2020 relations with Ukraine have become strained also, although positive trends have been clearly observed before.*

**Key words:** Iran, Islam, international relations, USA, Russia, nuclear program.